

Lukaš Fasora, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914, Země a kultura ve střední Evropě, 6, Brno 2007 ss 382 + il.*

Książka jest owocem wieloletniej pracy młodego historyka z Brna czeskiego. Autor uprawia empiryczną historię społeczną i wykorzystuje bogaty zbiór archiwalny miejscowego archiwum miejskiego, gdzie zgromadzone zostały akta samorządu miejskiego i prowincjonalnego. Kierując się przykładem uczonych niemieckich i austriackich L. Fasora stara się przeanalizować procesy towarzyszące transformacji społeczeństwa stanowego w społeczeństwo obywatelskie, czyli „zmieszczanie”, przejawy uspołecznienia i uobywatelnienia w ramach jednej gminy miejskiej, a także rolę, jaką w tych procesach odgrywał samorząd miejski. Interesuje go również udział elit Brna w samorządzie prowincjonalnym i w wiedeńskim parlamencie.

L. Fasora nie ogranicza się jedynie do opisu przebiegu wydarzeń w Brnie, ale usiłuje wpisać je w szeroki kontekst środkowoeuropejski. Szczególnie widoczna jest inspiracja pracami niemieckich *Bürgertumforscher* i grupy badaczy koncentrującej się wokół Petera Urbanitscha z austriackiej Akademii Nauk. Środowisko to zajmuje się mieszczaństwem małych gmin miejskich w monarchii i wydaje poświęcone temu tematowi pionierskie opracowania. Jednym z podstawowych pytań podejmowanych przez tych badaczy są wzajemne stosunki i oddziaływanie państwa i samorządów.

Umieszczona na końcu monografii bibliografia jest imponująca. L. Fasora uwzględnił w swojej pracy wszystkie dostępne pozycje w języku czeskim, niemieckim i polskim. Książkę zamyka lista biogramów radców miejskich (prawie 100 stron), grafik wizualizujący powiązania osobowe w ramach elity miejskiej w Brnie oraz zbiór podobizn radców i charakterystycznych widoków miasta. Niestety, książka nie posiada indeksu osobowego.

Brno było miastem o silnych tradycjach rzemieślniczych i cechowych. W połowie XIX wieku miasto zostało gwałtownie uprzemysłowione, co wiązało się z masowym osiedleniem się w gminie miejskiej „ludzi nowych”, w większości pozbawionych obywatelstwa miejskiego. L. Fasora uważa Brno za miasto kontrastów, miejsce,

w którym przepaść między bogactwem i biedą była w szczególności sposób widoczna, prowadząc do wyostrenia percepcji problemów społecznych, m.in. lokalnej „kwestii robotniczej”.

Bogatsi i wykształceni przybysze mogli w liberalnej rzeczywistości Austro-Węgier nabyć obywatelstwo miejskie, które było podstawą uczestnictwa w życiu politycznym, także lokalnym. W ten sposób pojawiła się konkurencja dla tradycyjnych elit miejskich – nowa liberalna elita, która nie czuła się zobowiązana tradycyjnym kanonem zwyczajowym. Jednocześnie w tym samym okresie urzeczywistniono w monarchii habsburskiej ideę regionalnych samorządów. L. Fasora uważa przy tym, że kurialne samorządy wielkomiejskie stanowiły szczególnie dojrzałą formę rozwoju idei samorządności. Autor analizuje skład poszczególnych środowisk elitarnych w Brnie, wiążąc prestiż społeczny z wykonywanym przez obywatela zawodem, jego stanem posiadania i wysokością płaconych podatków. Omawia wielkość i poziom gospodarstw domowych (liczbę służby), jak również stosunki łączące mieszczaństwo z arystokracją i ilustruje je wybranymi przykładami. Zajmuje się organizacją życia towarzyskiego i uczestnictwem w nim, szczególnie w ramach różnego rodzaju zrzeszeń i stowarzyszeń. W końcu omawia powiązania rodzinne w ramach elity miejskiej.

Już z tego względu, że w mieście istniało kilka środowisk elitarnych, miejski samorząd musiał stać się areną walk środowisk pretendujących z różnych względów do mandatów przedstawicielskich. W owym okresie wykształcił się równocześnie czeski ruch narodowy, a także powstał ruch socjalistyczny. Silna opozycja między Czechami a Niemcami (i identyfikującymi się z nimi Żydami), jak i kapitalistyczny konflikt posiadających z pracobiorcami wpływał zarówno na treść, jak i na retorykę dyskusji. Identyfikowanie się z „Niemcami”, czy „Czechami” oznaczało wybór pewniej opcji politycznej i wpływało zasadniczo na życie dokonującego tego wyboru, np. przekładało się na jego pozycję na lokalnym i regionalnym rynku ekonomicznym. Według spisów komunalnych Brno było miastem „niemieckim” i życie tu cechowało się wysokim standardem – było zgodnie z poglądami właściwymi tamtym czasom – zarówno zdrowe, jak i wygodne. Samorząd miejski działał na rzecz utrzymania i podnoszenia tego standardu, chociaż czasami przekraczało to jego możliwości finansowe. Jednym z tematów wiedzionego na forum samorządu sporu była modernizacja miasta. W szczególności sposób unowocześnienia kojarzono z rozszerzeniem granic miasta i powstaniem Wielkiego Brna. L. Fasora obszernie omawia rozwój organizmu wielkomiejskiego, jego urbanizację, „asanizację”, unowocześnienie urzędów miejskich, rozwój systemu opieki zdrowotnej, szkolnictwa i poziomu kultury. Szeroko pojęte unowocześnienie wpływało na mechanizmy społecznej mobilizacji i zmieniało mentalność mieszkańców gminy.

L. Fasora uważa, że wzajemne stosunki gminy miejskiej i całego państwa zmieniały się w czasie i były tak skomplikowane i pełne sprzeczności, że autor w przedstawionej pracy mógł zanalizować tylko pewne ich aspekty. Monarchia przystąpiła na zaprowadzenie samorządu, mając nadzieję, że wpłynie to na ogólne potaniecie administracji, a nie będzie miało wpływu na ogólną politykę państwa. W latach sześćdziesiątych w monarchii wprowadzono autonomię poszczególnych krajów oraz względną niezawisłość

leżność samorządów miejskich. Z tego powodu samorząd mógł swobodnie decydować o sposobie funkcjonowania miasta. L. Fasora kwestionuje jednakowoż możliwości wypełnienia przez samorząd miejski funkcji „szkoły wychowania obywatelskiego” w duchu liberalnym, albowiem sytuacja ekonomiczna i szybki rozwój nacjonalizmów nie pozostawił na to wystarczająco dużo czasu. Udaremniła to właśnie niezależność samorządu, który musiał się borykać z problemami inwestycyjnymi i społecznymi. Elity liberalne nie były w stanie samodzielnie sobie z nimi poradzić, co spowodowało utratę prestiżu i przygotowało „zmianę warty”. L. Fasora charakteryzuje z tego powodu rozwój samorządu Brna w porównaniu z samorządami „bardziej dojrzałych społeczności Europy Zachodniej” jako deficytowy. Wprawdzie reprezentantom wiodącego środowiska historyków bielefeldzkich zdarzało się dochodzić w przeszłości do podobnych wniosków, ale mam wątpliwości, czy wobec nowej wrażliwości badawczej i uwzględniania coraz to innych aspektów rozwoju społeczeństw w przyszłości będzie można tak ostro formułować podobne opinie.

Otrzymaliśmy przyzwoitą, w najlepszym znaczeniu tego określenia pozytywistyczną książkę, której nie będzie można pominąć w dalszych badaniach społeczeństw miejskich Europy Środkowo-Wschodniej. Praca jest dla historiografii czeskiej przełomowa. Przede wszystkim Autor zajmuje się środowiskiem liberalnym, a nie, jak to robiono dotychczas, lokalnym proletariatem i jego walką o awans społeczny. L. Fasora kwestionuje poza tym nacjonalistyczny kanon historiograficzny, stwierdzając m.in., że mimo wyraźnych granic narodowościowych, religijnych i politycznych dzielących ludność miejską możliwa była różnie motywowana współpraca członków lokalnej elity na rzecz polepszenia sytuacji życiowej warstw biedniejszych. Przyczyny tej współpracy dopatruje się w liberalnej tożsamości regionalnej członków tej elity, nawet jeżeli jej przedstawiciele identyfikowali się z „nieoliberalnymi” ruchami politycznymi. Uważa, że w ten sposób udało się wyeliminować w dużej mierze antysemityzm, a i inne nacjonalizmy były raczej umiarkowane. W ten sposób L. Fasora kwestionuje pragocentryzm czeskiej historiografii. Casus Pragi, gdzie obrady samorządu dawały okazję do walki „Niemców” i „Czechów”, która skutecznie udaremniała żmudną „pracę samorządową”, okazuje się niekoniecznie obowiązujący na prowincji. Jednocześnie książka jest świadectwem, jak owocna bywa konkretna i „ideowa” współpraca różnych ośrodków naukowych i wzajemna znajomość literatury przedmiotu i metodologii.

Hanna Kozińska-Witt